

В Остап Вишня

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

FOLIO

Знамениті українці

Ростислав Коломієць

Остап Вишня

«Фолио»

2018

УДК 821.161.2(477)(092)

Коломієць Р. Г.

Остап Вишня / Р. Г. Коломієць — «Фолио», 2018 — (Знамениті українці)

ISBN 978-966-03-5098-4

Остап Вишня (спражнє ім'я – Павло Михайлович Губенко) – неперевершений майстер сатиричної прози, письменник від народу і для народу, що, проживаючи разом із ним бурхливі й найтяжчі роки радянської дійсності, зумів через фейлетон та гумор дарувати надію й почуття єдності й близькості порозуміння. Він винайшов новий жанр гумористичної прози – усмішки. І вони, Вишневі, розійшлися анекдотами в читацькому середовищі... Людина з загостреним почуттям українськості, письменник болів душею за своїх рідних «чухраїнців», за жартом приховуючи розпач і біль від безсилля щось змінити. Міг лишень писати – крізь рядки натякаючи на вади дійсності, що коштувало йому свободи і майже життя, але в обмін на те подарувало неминущу любов і повагу українського читача, яку не змогли знищити навіть гидкі совісті письменника контрверсні «антиупівські» твори...

УДК 821.161.2(477)(092)

ISBN 978-966-03-5098-4

© Коломієць Р. Г., 2018

© Фолио, 2018

Содержание

Блазень із сумними очима	6
Вишневі усмішки	9
На межі двох світів	12
Кінець ознакомительного фрагмента.	19

Ростислав Григорович Коломієць

Остап Вишня

Що треба, щоб мати право з людей сміятись, покепкувати, навіть насміятись зі своєї рідної людини?..

Треба любити людину. Більш, ніж самого себе. Тільки тоді ти маєш право сміятися. І тоді людина разом з тобою буде сміятися... із себе, зі своїх якихось хиб, недоліків... Той сміх, що не ображає, а виліковує, виховує людину, підвищує її...

Я люблю Вас!

Спасибі тобі, народе, що я єсть я!

Хай буде благословенне твоє ім'я!

Маю честь велику, чудесну, незрівнянну і неповторну честь належати до свого народу.

Остап Вишня

Блазень із сумними очима (Замість передмови)

Почну з того, що з молоху радянської історії часів становлення і торжества сталінізму проступає легендарна постать і озвучується унікальна творчість великого українського сміхотворця Остапа Вишні...

І не просто сміхотворця. У цій якості він поєднав у собі гумориста, гуманіста і просвітителя. Відчуваю, шановний читачу, як не просто поєднуються у вашій уяві ці поняття – гуморист, гуманіст, просвітитель. Але поєднуються у моїй свідомості у сприйнятті життя і творчості Остапа Вишні. Хочу, щоб таким він і постав перед вами.

Життя Павла Губенка (таке справжнє ім'я письменника), як, власне, і життя його друзів – представників українського розстріляного Відродження, сповнене драматичними колізіями, трагічними ситуаціями, багатозначними недомовками, вірогідними здогадками.

Творчість Остапа Вишні багата контекстами, асоціаціями, навіть інтонаціями, якщо авторську інтонацію можна вловити при читанні, а це неважко зробити, адже у своїх творах письменник веде діалог з читачем.

Життя Остапа Вишні невіддільне від його творчості. І тут запитань більше, ніж відповідей. Не робитиму вигляд, нібито всі загадки життя і творчості гуманіста, навіть із висоти часу, можу розгадати. Буду точним у запитаннях – всі по суті, і некатегоричним у відповідях, інколи супроводжуючи їх застереженнями – вірогідно, ймовірно. І не скидатиму з вагів історії натяків. Звернуся до спогадів про Остапа Вишню, вони мають не тільки документальну цінність, але й емоційну принадність. Торкнуся чуток і, побіжно, пересудів. Адже у часи, коли далеко не все і не про все можна було сказати прямим словом, все це набувало значення. Не потрапити б у лабіринт загадок і здогадок...

Ви прочитаєте вибрані сторінки з творчості Остапа Вишні, почуєте голоси письменників, поетів, друзів Остапа Вишні і навіть тих, хто сприяв його вилученню з українського літературного процесу. Ці голоси звучатимуть як пряма мова.

Разом з вами ми відкриємо маловідомі сторінки його життя і творчості. Такого Остапа Вишню ви не знали...

* * *

Остап Вишня – я б назвав його представником українського недорозстріляного Відродження 30-х років минулого століття у світі, де, «хто був ніким, та став усім», а Україна так і не відстояла своєї незалежності, – перебував поперемінно: то на вершині всенародної слави – янгол сатири і гумору, як називали його друзі з мистецького оточення; тоді його ім'я уперше стикнулося з іменем Сталіна... Щоправда, на радянському олімпі він існував без орденів, медалей і лауреатств; то тричі перебуваючи на порозі смерті – націоналіст-недобиток, кулацький прихвостень, організатор терористичних актів, як нарекли його критики – енкавєєсні приспівники. Тоді його ім'я вдруге перетнулося з іменем Сталіна.

І так все життя: від піднесення на радянський олімп – до низвергнення у підвали Луб'янки. Зрештою, одержав дозвіл, з великими застереженнями, на життя і творчість.

«Усе життя – гумористом! Господи! Збожеволіти можна від суму», – волав він у передсмертному щоденнику. В його житті було від чого збожеволіти. Яку ж силу волі, силу опору обставинам треба мати, щоб витримати все це. І не просто витримати, але й лишитись відданим своєму призначенню.

Колишній урядовець Української Народної Республіки Павло Губенко був заарештований ВЧК у кінці 1919-го. Йому загрожував розстріл «за контрреволюційну діяльність».

І раптом —? — його випускають на волю. Дають кімнату у тодішній столиці радянської України Харкові, у комуналці. І він на всю міць розгортає літературну діяльність. У 20-ті та на початку 30-х років Остап Вишня стає одним з найпопулярніших українських письменників, яким зачитувались у містах і селах, якого цитували на вулицях, у трамваях, у чергах за продуктами. Його твори займають третє місце за тиражами — після Леніна і Шевченка... Здавалося б...

Та з 26 грудня 1933-го до весни 1934 року Остап Вишня перебуває у тюрмі НКВС у Харкові. Йому інкримінують контрреволюційну діяльність, зокрема, замах на другого секретаря ЦК КП(б)У Павла Постишева. В останній момент розстріл замінюють десятима роками — без трьох днів, як уточнив пізніше «злочинець», — які він відсидів у концтаборі на Печорі. Та загроза розстрілу постійно висить над ним.

Але парадокс: гумориста, знов-таки раптом —? перекидають з арештанського бараку на Печорі до письменницького кабінету у щойно рекупованому Києві...

І він продовжує творити, не змінюючи мистецької інтонації, він є улюбленцем мільйонів читачів, не вузького прошарку інтелігенції, а широких верств населення у містах і селах. Фантастична популярність: люди вивчали українську мову, аби прочитати гуморески Вишні в оригіналі...

* * *

Моя бабуса, відома, на жаль, вузькому колу шанувальників поетеса Наталія Володимирівна Козловська, яка знала Остапа Вишню особисто і також була переслідувана радянською владою, називала його у своїх щоденниках, які вона заповідала розкрити на початку ХХІ століття, «Блазнем із сумними очима». «Блазнем» вона писала з великої літери. А на мої питання, чому вона його так називала... Ми ще повернемося до розповідей бабусі про Остапа Вишню. І все-таки: чому гуманіст, гуморист, просвітитель — і раптом блазень, та ще й із сумними очима? Сподіваюсь, прочитавши книгу, складену з трагічного калейдоскопу його життя і творчості, ви це зрозумієте.

І раптом я натрапляю на монографію архівознавця і театрознавця Ірини Матяш під влучною назвою «Блазень із сумними очима» — про комічного українського актора надзвичайної художньої заразливості Миколу Яковченка. Та він і сам називав себе блазнем...

Блазнем вважав себе і Чарлі Чаплін, і в цього ексцентрика були сумні очі. Блазнював у масці П'єро і піонер авторської пісні українського походження Олександр Вертинський.

Та навіщо далеко ходити за прикладами. Лесь Курбас, друг Остапа Вишні, у табірному театрі, в останні дні перед розстрілом, грав Блазня. Поставив трагічно-метафоричну виставу «Сон на Вянь-губі» і виконав у ній роль старого Блазня, міма і музиканта, якому не дають грати на фортеп'яно.

Блазню заламують правицю за спину — він грає лівою! Блазню затуляють очі — грає наосліп! Блазню зв'язують обидві руки — грає ногою! Нарешті, варта відтягає його від інструменту — Блазень хапається за кришку від фортеп'яно і летить з цією кришкою в інший бік сцени. А далі Блазень починає грати на порожній від клавіатури кришці і дивина — мелодія виникає знову...

Трагічний вираз незламності великого митця...

Першим назвав блазнем Остапа Вишню його друг і однодумець Микола Хвильовий. А самий вираз «блазень із сумними очима», як бачимо, виникав у прикладанні не до одного видатного митця. Схоже, «блазень із сумними очима» — це роль? Більше — мистецьке амплуа: спосіб художнього самовиявлення митця.

«Особистість людини пізнається не за допомогою застиглих формул, але виключно за відбитками надісланих йому долею переживань». І це побажання Стефана Цвейга, великого біографа великих людей, стало настановою в моїй роботі над «знаменитими українцями». Тож у книзі про Остапа Вишню ви знайдете багато подробиць, пов'язаних з переживаннями митця. І це принципово. Саме подробиці надають образу митця достовірності, інколи саме в них розкривається сутність його мистецьких устремлінь.

Вишневі усмішки

Мабуть, добре тато з мамою Богу молились, раз за 24 роки подружнього життя він дав їм сімнадцять дітей...

Остап Вишня

Ми чомусь звикли до того, що гумор – це обов’язково регіт. Але, дослухавшись до Остапа Вишні, ви збагнете, що його гумор в усіх його проявах – це: і гірка посмішка, і добра усмішка, і іскрометний сміх, і сміх крізь сльози, і жарт, і іронія, і пародія, і сарказм, і парадокс, і анекдот, і трагікомічний гротеск, і шарж, і ексцентріада, і каламбур, і циркові антраша, і сатиричний памфлет, і карикатурні гримаси... Гумор, сміх – це ознака внутрішньої свободи людини. Все це ми знайдемо у творах Остапа Вишні.

Скільки пристрасті і надії кинув в український світ цей єдиний у своєму роді письменник – гуморист, гуманіст, просвітитель, за словами Олеса Гончара – «невмируща усмішка України». Своє обдарування – чародійство сміхом він сприймав як призначення: його моментальні «Усмішки» просякнуті невгамовною пристрастю виплескувати думки і почуття ще гарячими. Це була місія, з якою Творець дарував йому земне життя.

Оптимізм не кидав Павла Губенка все його нелегке життя у нелегкі для життя і творчості часи.

Жартував на полюванні, коли замість качки вцілював у очерет або з рибалки приносив сушену тарань. Ну, це ще зрозуміло.

Але юродствувати на допитах, де йому виносили смертну кару?..

Й після десятирічної каторги на Печорі, немов той Мамай чи Байда, не переставав усміхатись, гірко усміхатись....

Він правив теревені на ношах «швидкої», на останньому своєму шляху... Блазень та й годі!

Блазень, який повсякчас змінює вираз обличчя – від доброї посмішки до гримаси розпачу...

І в літературі Остап Вишня уславиться як автор «Усмішок», особливих – «Вишневих усмішок», якими він розважав, і не просто розважав – просвіщав і лікував людей. Своїм поглядом Блазня – феєрверком гумору, розкиданим у мініатюрних, на один аркушик, гуморесках, – він охоплював усю тогочасну українську радянську дійсність.

Друг Остапа Вишні кінорежисер Олександр Довженко створив свого часу красномовну живописну композицію, зобразивши Вишню в уяві читачів і в реальному житті. Вусатий черевань у вишиванці з головою-вишнею – і його alter ego з класичною краваткою під білим комірем, задумливий і навіть сумовитий...

Але дотримуватимемось арістотелевської настанови: все в житті і в мистецькому творі має свій початок, кульмінацію – найвищий злет – і кінець. Тож почнемо спочатку.

* * *

...Послухайте лишень, як Остап Вишня згадує про своє народження в «Автобіографії» 1927 року: «У мене нема жодного сумніву в тому, що я народився, хоч і під час мого появилення на світ білий і потім – роки, мабуть, із десять підряд – мати казала, що мене витягли з колодязя, коли напували корову Оришку...» А батько, який працював управителем панського маєтку, зосереджено виводив на чистому аркуші паперу, коли хто з дітей народився, щоб, не дай Боже, когось не випустити з поля зору, бо попереду, ніби передбачав, на нього чекало ще й двоє близнят: «28 лютого 1888 року – Василь Михайлович. 1 листопада 1889 року – Павло

Михайлович». А далі, один за одним – Василь, Остап, Катерина, Федір, Ганна, Олександр, Надія, Дмитро, Валентина, Єлизавета... Останнім був Кость – 14 січня 1901 року. Усього у плідній і плодючій родині народилося 17 дітей, вижило 13... Словом, одного аркуша батькові явно не вистачало для констатації сімейної плодючості.

Посміхнулись?..

Про своїх батьків Павло завжди згадуватиме з добрим гумором і безмірною вдячністю.

...Чомусь згадалося, як нас вчили у 40-і роки у дитсадку: «Спасибо товарищу Сталину за наше счастливое детство». А я питаю батьків, а чому – Сталіна? Треба дякувати маму, батька, бабусю, дідуся...

Більше до дитсадка я не ходив. Ну, це так, до слова...

...Щасливий той, хто щасливий у себе вдома, казав Лев Толстой. Павло виріс у сім'ї, яка складалася із сімнадцятьох дітей. Вижило тринадцять, і всіх батьки вивели в люди. Самі університетів не закінчували, вміли читати і писати, бібліотеку не збирали, та вдома на чільному місці лежало Боже слово – «Євангеліє». І гоголівський «Сорочинський ярмарок». Батьків єднала несамолюбна життєлюбність високодуховних людей, які збагнули Божу істину: зміст життя – у самому житті, і тоді дитині розкриється радість земного буття у дотриманні десяти Божих заповідей...

Рудий Павло зовні був схожим на маму і таким же гострословом. Його мати Параска Олександрівна жваво поралась у своєму «дитячому садку», ще й добре співала на сімейних вечірках, а в розмові так і сипала жартами, не втрачаючи оптимізму за жодних обставин. Батько Михайло Кіндратович впорядковував панський маєток і не випускав з поля зору виховання дітей. Про раннє здобуття класової свідомості Павло повідомляє у своїй «Автобіографії», пародіюючи революційних ідеологів, таким чином: «І як, було, бариня накричить за щось та ногами затупотить, то я залізу на панську веранду та й шепочу: «Пожди, експлуататоршо! Прийде жовтнева революція і я тобі покажу, як триста літ із нас... і т. д. і т. ін.»

Пародія, звісно, за різними адресами, не раз виникатиме в його «Усмішках»...

Не бідували Губенки, «вечеряли, – як згадував Павло, – не з однієї миски, а з цілих трьох». І змогли вивести в люди стількох нащадків. Діти отримали гідну освіту. Відомими письменниками стали двоє – Павло і його старший брат Василь, який взяв псевдонім Чечвянський. Молодший брат Костянтин став актором Львівського театру імені Заньковецької. Молодшій сестрі також прорікували велике майбутнє на літературній ниві, але вона рішуче заявила: «Досить уже в роду письменників. Васю розстріляли, Павлуша відсидів 10 років, я такого не хочу...»

Народився він, як ви зрозуміли, другим із дітей, на хуторі Чечва, неподалік від містечка Грунь Полтавської губернії. Чому я кажу про це? Брат Павла Василь Губенко входив у літературу під псевдонімом Чечвянський: Чечва – Чечвянський. А Павло свої перші літературні спроби підписуватиме як П. Грунський: Грунь – Грунський. Цим обидва хотіли підкреслити свій зв'язок з малою батьківщиною. Адже що таке мала батьківщина? Місце, де ти народився, розправляв крила, набирався сил. А без батьківщини вони не мислили свого життя...

Батьки прищепили Павлові оптимістичне світосприйняття. І це не раз станеться йому в нагоді у часи, які нібито ніяк не спонукали до оптимізму. Його молодша сестра, в майбутньому вчителька української літератури, Катерина Даценко, пам'ятає брата з п'яти років. Він рано навчився читати і багато і якимось по-особливому читав. Читав і замислювався, потім знову брався за книгу... Виховувався у доброті й любові. Любив батьків. Любив братів і сестер, брав участь у вихованні молодших братів і сестер. Розповідав їм казки, байки, вчив, таким чином, в ігровій формі правилам поведінки – це можна, ось цього робити не варто, а це взагалі викликає сміх...

Ще й до школи не ходив, як почув про Гоголя. Був уражений «Сорочинським ярмарком». Враження на все життя, яке знайде відображення в його творчості. «З Гоголем від дитинства до старості», як писав він у своїй «Автобіографії»...

Першим етапом виховання, як згадує Павло, стало самовиховання за допомогою виховання... гусей. «Пасти гусей, – згадує Павло, – впасти їх так, щоб у чужі копи не вбралися, пригнати додому всіх до одного – це була програма нашого «технікуму», першого, сказати б, курсу...» Дуже рано Павло пішов до школи і закінчив її зі свідоцтвом, що має право працювати поштово-телеграфним чиновником. Чиновник у тринадцять років?..

Він любив людей, і не дивно, що після закінчення сільської загальноосвітньої школи 1903 року хотів вчитися на вчителя, просив батьків, щоб віддали його у Глухівську вчительську гімназію. Та не стало грошей...

Тоді мати, за порадою батька, старого унтера, який відслужив багато років у царській армії, кинула господарство і повезла сина до військово-фельдшерської школи, де вчили за казенний кошт. До речі, у цій школі уже навчався і старший брат Павла Василь. Вчився Павло на круглі «12» за дванадцятибальною, звичною і сьогодні, системою оцінок знань. До «напів-солдатської житухи» з її муштрою ставився з гумором. Приїжджав додому на канікули з другом-сиротою. З'явився якось влітку на побивку і вразив усіх підкресленою солдатською виправкою, супроводжуючи свою появу побрехеньками – ну, чим не бравий солдат Швейк, сказали б сьогодні...

Фельдшер – це той, хто допомагає людям в біді, всім, хто опинився на лікарняному ліжку і потребував лікарської допомоги, байдуже, хто він – бідний, заможний, друг, незнайомиць, випадковий стрічний...

Що б не траплялось, а траплялось по-всякому, Павла не кидало почуття гумору – і це допомагало виживати і жити. Це у нього від батьків. Михайло Кіндратович помирав у сина на руках, і навіть тут його не зрадило почуття гумору. Ось він підписує «духовний заповіт» (а офіційні документи тоді обов'язково писались російською мовою), починаючи: «Я, Михаил Кондратович Губенко, при полном разуме и памяти завещаю жене и наследникам движимое и недвижимое. При сем...» Дійшовши до цього місця, батько посміхається і підписує «духовний заповіт»: «...При сем руку приложил и ноги протянул Михаил Кондратович Губенко». Це були його останні слова. А Павло «гостро відчував на долонях ще тепле батькове тіло». Батька не стало 1909 року на 58-му році життя...

Закінчивши військово-фельдшерську школу, екстерном здавши іспити за гімназію, Павло почав було здійснювати своє давнє бажання – вчителювати: вступив 1917 року на історико-філологічний факультет Київського університету. Та не ті були часи...

На межі двох світів

*Питання споконвічне – бути чи не бути,
Шляхетність духу в розпачі на роздоріжжі.
Вільям Шекспір*

Падіння царизму, розпад Австро-Угорської імперії, а далі революційні події 1917–1919 років стали знаменними для історії української культури – поштовхом для могутнього піднесення національно-визвольного руху в Україні – жити по своїй волі, на своїй землі, у своїй незалежній державі. Самий тільки перебіг подій свідчить про вище напруження духовних сил нації.

4 березня 1917 року було обрано Центральну Раду України. Президентом України став історик Михайло Грушевський. Нею прийнято чотири Універсали Центральної Ради – як шлях України від автономії у складі Російської держави до повної незалежності від Росії, як би там не складались події, хто б там не переміг – «червоні» чи «білі».

7 листопада 1917 року – у день Жовтневого перевороту – Центральна Рада приймає т. зв. III Універсал, згідно з яким проголошувалась Українська Народна Республіка як автономна частина у складі федеративної не-більшовицької Росії.

12 грудня 1917 року у Харкові, на противагу УНР, більшовиками створюється Українська Народна Республіка Рад і червоне більшовицьке військо, яке одразу ж вступає у боротьбу з військами УНР. У середині січня радянська влада була встановлена у багатьох містах України. У березні 1918 року при підписанні Брест-Литовського мирного договору у Міжнародно-правовому акті більшовики визнали державну самостійність України. Але як тільки німецькі війська восени 18-го полишили Україну, Червона армія пішла кривавим походом на Україну. Боротьба українського війська за свою землю, за свою республіку, за свою незалежність, як відомо, завершилась наприкінці 1920 року остаточною окупацією України Червоною армією.

У часи національно-визвольної боротьби, у вирі буремної духовної самоорієнтації, коли поет Василь Елланський стає Еллан-Блакитним, поет Павло Тичинін – Тичиною, ледь не весь цвіт молодого українського письменства воював у роки громадянської війни у лавах армії УНР проти більшовиків, денікінців, всіх, хто посягав на володіння Україною.

А потім колишні петлюрівські офіцери – майбутні письменники Петро Панч, Андрій Головка, і добровольці кавалеристського корпусу Олександр Копиленко, шістнадцятирічний Юрій Яновський, колишній петлюрівець, що служив у петлюрівській варті майбутній поет Володимир Сосюра, державні чиновники УНР Павло Тичина, Юрій Смолич, Павло Губенко. опиняться у полоні червоноармійської окупації України... Треба було або емігрувати, або доводити свою лояльність до радянської влади. Але про це свого часу...

* * *

За півроку навчання у Київському університеті Павло Губенко був мобілізований до армії Української Народної Республіки у медичні частини. Спочатку працює за набутим фахом у хірургічному відділенні лікарні Південно-Західних залізниць. А потім...

Про свою службу у петлюрівців, тобто про свою участь у національно-визвольній боротьбі він уникав розмов. В усякому разі спогадів не лишив. Зрозуміло, не ті були часи, аби бути відвертим у щоденнику, а вже тим більше у спілкуванні з оточуючими. Та й його друзі, з тих саме причин уникали розмов про петлюрівські часи Павла Губенка. Хіба що, уже ставши Остапом Вишнею, туманно згадував у «Автобіографії» про свої «помилки» в житті. Що він

розумів під своїми помилками? Службу на благо Української Народної Республіки? Служіння в ім'я процвітання СРСР? Так одразу й не даси врозумливої відповіді...

І пішов я тоді до Петлюри,
Бо у мене штанів не було...
Скільки нас отаких попід муром
Від червоної кулі лягло... —

пояснював Володимир Сосюра свою участь у національно-визвольних змаганнях в якості воїна елітного підрозділу особистої охорони Петлюри.

А майбутній кінорежисер Олександр Довженко завзято воював у 3-му Гайдамацькому полку армії УНР.

Ба ні, одного разу Павло Губенко проговорився, але промовисто: «Як ударила революція – завертівся, будував Україну. Де говорять – там і я. Державний муж, одне слово». Нічого собі проговорився: на державній службі в УНР... Бігав з Центральної Ради до університету, а з університету – у Центральну Раду. Тоді – до святої Софії, а з святої Софії – до «Просвіти».

З «Просвіти» – на мітинг, з мітингу – на збори, зі зборів – у Центральну Раду...

Гримаса гримасою, але це серйозно, тричі в одному реченні згадує Центральну Раду. Цебо це факт його біографії – буду-вав Україну від імені Центральної Ради на довіреній йому посаді українського державного службовця.

Незаперечно одне: де б він не опинявся і як би не складалося життя, продовжував робити добро людям. Добро завжди конкретне. Воно діє не на рівні гасел і закликів, а у конкретних справах. Ще працюючи у хірургічному відділенні залізничної лікарні, він врятував життя шістнадцятирічному хлопцю, якого привезли до лікарні з глибокими ранами на шиї, сильною кровотечею, а хірурга не було на місці. Довелось фельдшеру оперувати...

Як згадував товариш Павла Губенка по роботі у залізничній лікарні, в майбутньому видатний український хірург Михайло Коломийченко: «Уперше тоді веселий жартівник, гострий на слово Павло Губенко постав переді мною зовсім іншим: серйозним і вдумливим, цілеспрямованим і наполегливим. Та головною якістю, яку я в ньому відкрив, була його глибока людяність, його велика любов до того, хто страждав».

А потім не раз фельдшер рятував життя воякам петлюрівського війська, в'язням сталінського концтабору. І – навіть своєму радянському конвоїру, який супроводжував його до місця розстрілу...

* * *

Від 22 січня 1918 року починає діяти Рада Народних Міністрів УНР. Тим часом Павло Губенко швидко просувається по службі – стає начальником санітарного управління Міністерства залізниць УНР. В його розпорядженні опинились усі залізничні шпиталі, де лікувалися поранені і хворі офіцери і солдати українського війська. Є відомості, що він стає членом партії українських соціал-революціонерів. Як, до речі, і його майбутній друг письменник Микола Хвильовий. Це вже точно.

Будується незалежна українська держава – Українська Народна Республіка, здійснюється віковична мрія українського народу. Павло Губенко не хапається за гвинтівку, але бере участь в її розбудові на найболючішій ділянці фронту боротьби. З його загостреним почуттям доброти і співчуття людям, розумів, що займається своєю справою. Україна палає, навкруги стільки горя, стільки бід, – як лікареві не кинутися людям на допомогу?

Допомагав ділом і словом, організовуючи медичне обслуговування воїнам УНР. Обслідував госпіталі, працював у поїздах, завалених тифозними хворими. І по-доброму блазнював

– підіймав настрої пораненим, підбадьорюючи їх анекдотами, байками, комічними імпрровізаціями, на які був майстром. Чи не тоді, відчувши лікувальну силу свого гумору, збагнув, що можна смішно не тільки говорити, але й писати, тоді тебе почує ще більше людей?..

То ж не дивно, що і початок його творчості припадає на ці часи.

1918 року Павло Губенко дебютує як письменник у київському журналі «Реп'ях» під псевдонімом М. Михайлович. Дебютує памфлетом, написаним у дусі підтримки УНР. У ньому головними персонажами виступають – хто б ви думали? – Ленін і «красногвардеец» Дуракін. Дуракін – це колишній царський полковник Муравйов, якому Ленін надав звання «красногвардейца» й послав завойовувати Київ. Перший бій з військами Муравйова відбувся, як відомо, під Крутами...

Відступаючи разом з петлюрівським військом, він опиняється у Кам'янці-Подільському і друкує у номері газети «Народна воля» від 2 листопада 1919 року явно не розважальне есе «Демократичні реформи Денікіна (Фейлетон. Матеріалом для конституції бути не може)» за підписом «П. Грунський».

Ця і подальші публікації були його спробами зорієнтуватись самому і зорієнтувати українців, у яких вибито ґрунт з-під ніг, у важливому історичному моменті життя. Тон розмови у фейлетоні начебто баламутний, швидше – саркастичний, але зміст її серйозний, сповнений співчуття до людини, що потопає у молоху історії, просвіщає її...

Даючи панораму подій, що відбувалися в Україні, П. Грунський уїдливо засуджує «демократичні реформи» денікінщини, яка повертала народ до старого світовлаштування. Читаймо: «Зібрати сход! Зібрали. Хто хоче землі – вперед! Більшість землі не хочуть – не ворухаться. Дехто виходить. Але (отут-то виявляється знання сільської думки) командир загону наперед знає, хто землі хоче. Має такий список... І всі безземельні або малоземельні. Викликають. Виходять. Ділять... Одному двадцять п'ять, другому п'ятдесят, а іншому й до ста буває... Буває інколи, що шомпол ламається, тоді беруть новий. Хто більше добивався, тому більше й дають... А свобода зібрань яка! Ви тільки почитайте, як «збирають» з київського населення «самообложеніє» на користь Добрармії. «Зібрання» поголовні!...»

Далі П. Грунський розвінчує гетьманщину на службі у німецьких окупантів: «Було таке у нас: величезне чортзна-що.

Звалося воно, вибачте на слові, гетьманом Павлом Скоропадським. Гетьманом всієї України. Привели його німці. Посадили. Посиділо, накапостило... Впало... Втекло... Це для історії. Хто його згадає?.. Інтелігенція – з презирством...»

Поспішаючи з оцінкою діяльності Скоропадського, П. Грунський дещо спрощує справу. За сім місяців свого гетьманства Скоропадський зробив дещо для України: заснував Академію наук України, два українські університети, 150 українських гімназій. Хоч автор писав для простолюду, для якого відкриття університетів мало що говорило, а залежність Гетьманату від німецьких окупантів була в наявності.

Потім П. Грунський ополчається на «тьотю» Антанту, яка виглядає «у науковому вигляді» абсолютно байдужою до долі українського народу міжнародною організацією. Доходить до церкви, яка не зайняла ніякої позиції і не стала на захист народу, викриває її через анекдот «Чи є у попа штани?».

Таке собі публіцистично-просвітницьке послання народу. Неважко помітити, що вже у першому своєму літературному творі майбутній Остап Вишня приміряється до маски Блазня...

Всього за час перебування у Кам'янці-Подільському він створив близько 40 літературних експрес-послань про сучасний стан речей в Україні, про психологію українців, які опинилися у вирі подій.

Ну, а... про петлюрівців у ситуації, коли вони програвали битву за Україну, – «анічирк»? Ну, як, а «Одруження», де офіцер УНР Павло Губенко, незалежний, як завжди, у своїх

принципових позиціях, критикує українсько-польський договір про співробітництво, так званий «Варшавський договір»?.. А приписуваний його авторству афоризм: «У вагоні – Директорія, під вагоном – територія». Петлюра був Демократом з великої літери: цензури в УНР не існувало...

Наставали часи, коли петлюрівська армія під тиском більшовицьких військ судомно відступала. Потім відбувався начебто переможний наступ військ УНР, за допомогою легіона Пілсудського, на Київ. Взяли-таки Київ. Петлюра встиг видати наказ по війську: «Після жорстокої кривавої боротьби, що вписала в історію визволення Батьківщини нову золоту сторінку, після численних етапів слави і перемог над клятим ворогом славне українське народне військо здобуло золотоверхий Київ...» Та недовгою була радість. Перебували там усього три дні. Далі почався відступ до західних кордонів України. Петлюрівці відступали, кидаючи завойовані раніше позиції, артилерію, амуніцію.

УНР, затиснута з усіх чотирьох сторін світу ворогами, якийсь час тулилася у прикордонному Кам'янці-Подільському й кількох прилеглих районах. Кам'янець на якийсь час навіть став столицею України. Тут працював уряд УНР. Сюди, до речі, перемістився і перший український стаціонарний театр Миколи Садовського, вимушено змінивши статус стаціонарного на пересувний. Політична ситуація була такою, що не лишала шансів і не давала надій на успіх у боротьбі з ворогами українського народу. Було зрозуміло, що битва програна. У той же час у середовищі українців зростала надія, що, може, українським комуністам (членам Української комуністичної партії, була така – Р. К.) вдасться якось перебрати владу в Україні? Чи був заряджений Павло Губенко цією надією?..

Перед офіцером армії УНР, що опинився у прикордонному місті, неумоглядно постало гамлетівське:

Питання споконвічне – бути чи не бути?
Шляхетність духу в розпачі на роздоріжжі...

Тобто – відступати за кордон разом із петлюрівським військом або лишатися в Україні, окупованій Червоною армією, розпрошавшись із побратимами по боротьбі?

Урешті-решт, і Петлюра за переконаннями був соціалістом, і прагнув до побудови соціалізму – у незалежній Україні. А П. Грунський опинився у ситуації, коли соціалізм мав будуватися – у сім'ї братніх народів, де Україна нібито мала бути «між вільними вільна, між рівними рівна». Кажу без усякого перебільшення: Павло Губенко менш за все прагнув врятувати власну шкіру. Кажу без пафосу – волав залишитися на батьківщині, разом зі своїм народом, розділити з ним долю, якої не минути, просвіщати його, лікувати словом. Тут, зрештою, живуть його мати, брати і сестри, які так багато важили в його житті. Не лишати ж їх напризволяще? Для нього людина була завжди вище політики.

Саме у цей час Микола Садовський разом із рештками свого колись стаціонарного українського театру рушає з Кам'янця, услід за відступаючим петлюрівським військом, за кордон, тобто стає вигнанцем. А його любов – Марія Заньковецька лишається в Україні. За кордоном Садовський безуспішно вибудовує український театр і, зрештою, повертається в радянську Україну – доживати.

До відому. З 12 листопада 1920 року по 22 серпня 1992 року уряд УНР перебував у вигнанні, а потім передав свої повноваження урядові незалежної України.

Покоління, до якого належав Павло Губенко, цілком підставно називали петлюрівським, воно формувалось і дорослішало на хвилі піднесення національно-визвольних змагань. У Кам'янці-Подільському на роздоріжжі, вибираючи між батьківщиною і еміграцією, опинилося багато українських митців – поетів, письменників, художників. Не всі петлюрівці рушили за Петлюрою. В Україні лишилися Павло Тичина, Володимир Сосюра, Микола Бажан, Павло

Губенко. Колишній перший голова Ради Народних Міністрів УНР, редактор кам'янецької есерівської газети Всеволод Голубович разом із дружиною також лишився у Кам'янці. Намагався включитися у розбудову української радянської держави. Кілька разів заарештований, він помер у в'язниці. Але це вже інша історія...

Отже, Павло Губенко з Кам'янця повертається до Києва. Як згадує його друг, письменник Степан Риндик, з яким він познайомився у потягу Міністерства шляхів УНР під час переїзду з Києва до Кам'янця-Подільського, до Києва Павло Губенко повертався... з п'ятьма фунтами стерлінгів, які він і продемонстрував другові. З таким багажем він і подався у непевну дорогу – на схід. А Степан Риндик, до речі, емігрував до Польщі...

* * *

...ВЧК вважало успіхом у своїй праці полон офіцера УНР Губенка. Утримувався він у Харкові, який був проголошений столицею України, у підвалах ВЧК з кінця 1919-го до весни 1921 року (за іншими відомостями: з 14 жовтня 1920-го по квітень 1921-го), тобто «до повного завершення громадянської війни» – таким було формулювання революційного трибуналу для запеклих ворогів радянської влади. Йому загрожувала смертна кара.

...Володимира Сосюру запроторили у психічну лікарню, з якої він втік. Від розправи його врятувало «божевілля»...

А реанімував Павла Губенка мало не сам Микола Скрипник. Він буцімто читав гуморески П. Грунського і йому припала до душі критика автором гетьманщини, денікінщини, деяких аспектів діяльності Директорії. Схоже на правду... На той час нарком внутрішніх справ УСРР (так тоді називалась Україна – Р. К.) Микола Скрипник починав проводити політику українізації. Це була політика ВКП(б) у вигляді запровадження української мови у школі, пресі, інших ділянках культури, а також у радянській адміністрації – як державної мови республіки. Тож мати в своїй команді такого талановитого співника у розвитку української культури було для нього бажано. І Остапові Вишні ідея українізації здавалася потрібною і заманливою. Сама ідея, а не те, як вона реалізовувалась на практиці. Щоправда, віддячив він Скрипнику досить своєрідно, назвавши в одному з фейлетонів радянську владу «небогомпомазаною». Ну, це в нього, мабуть, прохопилося...

Саме ж звільнення Павла Губенка з тюрми було зініційовано революційним діячем і письменником, редактором газети «Вісті» Василем Еллан-Блакитним. Він переконав слідчих, що надруковані в есерівській газеті матеріали П. Губенка були спрямовані в основному проти денікінщини, гетьманщини і надав письмове поручительство за «контрреволюціонера», до того ж мотивувавши необхідність його звільнення тим, що у центральній українській пресі не вистачає кваліфікованих журналістів. І прокинув, між іншим, мовляв, хто, навіть з партеліти, у ті часи гриху не мав... Через 8 років після смерті Еллана-Блакитного Остап Вишня скаже із вдячністю: «На життєвому путі кожного смертельника зустрічаються люди, що ніякі стонадцять смертей не зітруть їх із твоєї пам'яті, не вирвуть із твого серця. В моєму житті був Василь Блакитний. Він стоїть як дороговказ, на грані двох різних для мене світів. Поділив Василь Блакитний моє життя на дві половини: «до Блакитного» і «після Блакитного».

У цьому висловлюванні Павло скидає із себе блазенську маску – таке траплятиметься з ним час від часу – і відкриває душу. Він вдячний Василеві не тільки за те, що той врятував його від смерті, хоча й цього достатньо.

Що таке – «на грані двох світів»? Бути чи не бути? Попервах романтично налаштований Еллан-Блакитний, голова колегії першого національного видавництва і редактор офіційного органу уряду УСРР, першої української щоденної газети «Вісті ВУЦВК» (автор гасел «Геть від Москви!», «До психологічної Європи!»), намагався поєднувати у своїй діяльності непоєднане – щиро національне і комуністичне і активно впроваджував у життя політику україніза-

ції. Він не просто запропонував Павлові Губенку посаду перекладача в газеті, але й підтримав його прагнення служити своєму народові – надав йому перспективи для подальшого творчого розгортання і зростання. У квітні 1921 року Остап Вишня дебютує як український радянський письменник в газеті «Вісті ВУЦВК», і відтоді його починають активно друкувати. А його друг, майбутній кінорежисер Олександр Довженко, прекрасно розуміючи зміст і скерованість його творчості, малює карикатури до його мініатюр.

Рішення Павла Губенка лишитися в радянській Україні видається принциповим. Тоді ж це було «або – або». Що «благородніш духом»?

Емігрувати – і здалеку від Батьківщини, у відриві від родини, спостерігати за подіями в радянській Україні, не в змозі вплинути на їх перебіг, хіба що коментуючи їх.

Збагнувши, що ідея незалежності України виключалась із сьогоденного порядку денного, включитись у побудову соціалізму в радянській Україні, намагаючись силами мистецтва просвіщати український народ, захищаючи його від деукраїнізації, впливати на національну політику радянської держави.

Сягнувши віку Христа, він збагнув, що повинен на ділі показати, на що він здатний, у чому його призначення, або – остаточно визнати себе переможеним. Він і уявити собі не міг, які перспективи віщувало його мистецьке призначення...

Остап Вишня лишився на Батьківщині.

...Згадуються рядки з «Реквієму» Анни Ахматової:

Нет, и не под чуждым небосводом,
И не под защитой чужих крыл, —
Я была тогда с моим народом,
Там, где мой народ, к несчастью, был.

Анна Ахматова лишилася на Батьківщині...

Як побачимо далі, Остап Вишня вимушено сказав «так» комуністичному режимові – не для того, щоб стати громадянином СРСР, але для того, щоб повернутися у свою рідну країну – Україну. Він любив і часто повторював українську приказку: «Краще латати свій дірявий дах, аніж жити під чужим». В його вустах говірка перетворювалась на метафору.

* * *

Вростання українських митців покоління Остапа Вишні у радянську дійсність було індивідуально складним і суперечливим процесом. І це при тому, що починали вони всі однаково – як правило, ентузіастично, з надією на краще майбутнє.

І тільки з часом, відчувши на собі тиск радянської системи, повели себе по-різному, як правило, підлаштовуючись під неї і видаючи бажане за дійсне. Тільки Остап Вишня у числі небагатьох, лишаючись у творчості самим собою – щирим народолобом.

...Еллан-Блакитний запрошує «П. Грунського» у газету «Вісті» перекладачем, де він, володіючи кількома мовами, перекладав отримані редакцією телеграми і листи з-за кордону. Одна з цих телеграм стала приводом для написання «П. Грунським» влучного фейлетону. За квартирування на горищі чи у холодній комірчині «Вістей» відробляли віршами Павло Тичина і Володимир Сосюра, малюнками-карикатурами Олександр Довженко, якого також пригрів Еллан-Блакитний, фейлетонами – Павло Грунський. Недарма ж бо вдячний Остап Вишня згадував про Еллана-Блакитного, як про «людину, біля якої хотілося грітисся».

Дружина колишнього голови уряду УНР Всеволода Голубовича Тетяна Кардиналовська, співробітниця газети, залишила нам спогади про роботу Остапа Вишні в редакції. Атмосфера тут була дружньою і веселою саме завдяки Остапові Вишні. Де і коли б він не з'являвся, нав-

коло нього збиралася компанія, і звідти долинали вибухи сміху. Остап Вишня познайомив її з братом і сестрою. І обидва виявились не менш дотепними, ніж він самий. Причому Вишня запевняв, що сестра куди дотепніша, ніж він, а вже найдотепнішим у сім'ї був батько. Вишня познайомив колег зі сліпим бандуристом, який приходив разом з хлопчиком-поводирем у Мироносицький сквер. Вони підгодовували його і слухали, слухали...

«Вісті»... Сірий папір, брудна фарба, сліпі шпальти. Тут і в інших столичних газетах ентузіастично налаштований Остап Вишня створював майже щодня по фейлетону, як напочатку він називав свої твори. І вони надавали святкового вигляду газеті. А Олександр Довженко створив дружній шарж, зобразивши друга у двох іпостасях з підписами. Ліворуч – Остап Вишня, «яким його уявляє хуторянський читач, у вишиванці, усміхнений. Праворуч – Остап Вишня, «який він є в натурі», з краваткою, у білій сорочці, серйозний, навіть сумний. Справді, красномовний шарж: Остап Вишня сміється із серйозними намірами...

Невдовзі він стає відповідальним секретарем «Селянської правди», яку редагував його друг, письменник, в минулому член УСРП Сергій Пилипенко.

З підвального офісу ВЧК Остап Вишня переселяється у палац – харківську комуналку – і цілком віддається літературній діяльності. У «Селянській правді» від 22 липня 1921 року під фейлетоном «Чудака, їй-богу» уперше з'являється підпис «Остап Вишня». Остап – зрозуміло, гоголівський герой, син Тараса Бульби, гоголівські традиції. А Вишня?.. Дуже просто. Павло з дитинства любив вишні, та й у селі, де він народився, і досі повно вишневих садів. Згадаймо ідилічне шевченківське: «Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть, плугатарі з плугами йдуть, співаючи, ідуть дівчата...» Вишня – як символ смаку до життя, це зрозуміло кожному українцю. Я, в усякому разі, полюбив вишні, познайомившись із творчістю Остапа Вишні.

...Схоже, він не тішив себе ілюзіями щодо гуманістичних устремлінь радянської влади в Україні. Апофеозом політичного огляду сучасності стає скептичний Вишневий фейлетон «Діли небесні»: «І прилетів архангел Михаїл на небо. І постукав архангел Михаїл до Бога:

– Хто?

– Михаїл.

– Заходь... Ну, розкажуй, як там, що там? Що чував? Що бачив? Де був? Миропомазав?

– Ех, Боженьку, бодай мені не казати, а вам не чувати...

– А що таке?

– Та... Полетів ото я, як ви було наказали, до Москви... Нову владу на царство миропомазати... Благодаті на неї напустить... Зайшов до Кремля...

– Чи не можна, – питаю, – побачити, хто тут у вас є найстарший?

– А тобі в якій, – питають, – справі?

– От Бога я... З неба... Миропомазати б... Скрізь так... Верховну завжди мазали... благодаті напускали... І тепер... треба б і у вас... І так спізнались – думали, не втримаєтесь...

– Літай, – кажуть, – далі... Ніколи саме. У нас тепер з'їзди, наради – не до тебе. Киш!»

Ну, і так далі. Обізнана П. Грунським «небогомпомазаною», більшовицька влада взагалі не стала розкривати свої наміри щодо українців. І це сприймалося як загроза. Полетів було архангел, за Божим велінням, на Україну, і ледь не потрапив «на Чернишевську». На харківській вулиці Чернишевського містилося управління НКВС. І це написано на території радянської України щойно випущеним з тюрми петлюрівцем – цього разу без маски. Він прекрасно розумів, куди він потрапив. Нічого собі гуморист...

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.